



Zəhra HƏSƏNOVA BDU-nun tələbəsi

kəsile üzleşsələr də, sonradan yəhudiliklə sadəcə dini bağlantılarının olduğuna bütün tərəfləri inandırmış, beləliklə kırımçakların əksinə böyük və haqsız qırğından canlarını qurtara bilməmişlər.

Karaimlərin yaşayış tərzii

Karaimlərin tarixinə və məişətinə nəzər saldıqda vaxtilə bir çoxunun köçəri həyat tərzii sürdüyünü görə bilərik. Onlar mövsümə uyğun olan məşğuliyyətlər baxımından xəzərlərlə çox bənzəyirlər. Məsələn, yazda məhsul toplamaq üçün bağlar və tarlalara üz tutsalar da, payızda daimi yaşayış yerlərinə

Geniş coğrafi əraziyə yayılan və yox olmaq təhlükəsi ilə üzleşən müxtəlif türk xalqları vardır ki, onlardan biri də günümüzdə başda Litva olmaqla, Belarus, Polşa, İsrail, Ukrayna, Rusiya, Türkiyə kimi ölkələrin ərazisində yaşayan karaimlərdir. Qeyd etməklərimdir ki, "karaim" sözü həm də yəhudiliklə bağlı bir məzhəbin adıdır, lakin bizim məqalədə haqqında danışdığımız türk xalqı olan karaylar, digər adı ilə karaim türkləridir.

Karaimlərin tarixi ilə bağlı ziddiyyətli fikirlər mövcud olsa da, mənşə baxımından türk olduqları, demək olar ki, bütün elm dünyası tərəfindən qəbul edilmişdir. Bunun da ən böyük sübutu digər türk dilləri və folklor nümunələri ilə olan hədsiz bənzərlikləridir. A.A.Baskakov karaim türklərinin vaxtilə Krıma köç edən kimmerlərdən törədiyi, bir çox tədqiqatçı isə linqvistik dəlillər gətirərək onların xəzərlərdən başqa bir kökə aid olmaqlıqları qənaətinə gəlmişdir. Karaimlərin bəzi mənbələrdə qırğızlar olaraq da anlandırılmasına rast gəlirik.

Xəzərlər və karaimlər arasında ki ən böyük bənzərlik dinlə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, türk xalqlarının əksəriyyəti islam, yaxud xristianlığı qəbul etsə də, xəzərlər və karaimlər arasında musəvilik ön planda olmuşdur. Dilə gəldikdə isə, əlbəttə, türk dilləri arasında fonetik, leksik və qrammatik qatlarda olan bənzərlik, hətta eynilik təəccüb doğurur,

dönürdülər. Hətta məşğul olduqları peşə sahələri soyadlarına da yansır: çoban, ovçu, ağac kəsiçi, sü-

mənbələrdə isə "kara" sözünün qədim yəhudi dillərində "oxucu" mənasına gəldiyi, günümüzdə "qiraət" sözünün də bu kökdən törədiyi fikri də öz əksini tapır. Karaimlərin inancı yəhudilərdən bir qədər fərqlənən orijinal xüsusiyyətlərə malikdir, belə ki, karaylar türk mədəniyyəti, eyni zamanda islam ənənələrindən təsirlənərək inanclarına tez-tez əlavələr etmişdilər. Onların inancı 3 təməl üzərinə qurulur: ilk öncə Tövrat, sonra müqayisə, yəni onlara təqdim olunanlara kor-korənə inanmır, digər inanclarla da müqayisə aparırlar, son olaraq isə sahib olduqları ənənələrə bağlılıq, yəni onların dini mətnlərlə ziddləşməməsi üçün çalışırlar.

Karaylar öz dinlərini "karaizm"

növşəyi rəngli papaq (tatar kalpağı) taxırlar..."

Karay dili və istifadə etdikləri əlifbalar

Türkölogiyada ilk olaraq karaim dilini digər türk dilləri birgə təqdim edən şəxs A.N.Samoyloviç olmuşdur. XIX əsrin sonlarından etibarən V.V.Radlov, C.Qeçqovski, sonralar T.Kovalski, V.A.Qordlovski və başqaları tərəfindən tədqiq edilmiş, bu tədqiqatçıların içində əslən karaim olan Sereya Şapşalın adını da xüsusilə qeyd etməliyik.

Karaylar tarixən latın, rus və yəhudi əlifbalardan istifadə etsələr də, bəzi qaynaqlara görə, onların öz yazıları da olub, lakin bu fikir sonradan özünü tam doğrulda bilmə-

yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi karaimcə həm də qədim türk mənşəli sözləri də tərkibində mühafizə edib saxlamışdır, məsələn yav "yağ", tarlov "tarla" və s. Eyni zamanda bəzi fərqli xüsusiyyətlərə də rast gəlmək mümkündür, nümunə üçün "küz ay" dedikdə "noyabr" nəzərdə tutulur. "Güz", bildiyimiz kimi, "payız" mənasında bir çox türk dillərində işlənilib və günümüzdə də işlənməkdədir. Bundan əlavə, karaimcə "kiş ay" dedikdə "yanvar", "kara kiş ay" dedikdə isə "fevral" nəzərdə tutulur.

Karaim dilinin 3 dialekti mövcuddur: kırım, trakay və xaliç. Xaliç dialektində danışanların sayı 10-dan azdır, trakay nisbətən canlı istifadə olunanıdır. Kırım dialekti Türkiyə türkcəsi başda olmaqla digər dillərlə çox qarışmış, öz kökünü itirib.

Karaylar ən çox ərəb, ibrani, fars və rus dillərindən söz almışdılar. Ərəb və fars mənşəli alınmalar daha çox Kırım dialektində özünü göstərir, sözsüz ki, bu dinlə bağlı olaraq inkişaf etmişdir. Bəzən Osmanlıcadan da alınmalar rast gəlirik. Eyni zamanda italyan, yunan, fransız və başqa Avropa mənşəli dillərdən də alınmalar mövcuddur.

Bu dildə əksər ümumişlek sözlər, məsələn rəng adları boz, sarı, siyah, al və s. elə digər türk dillərində olduğu kimidir. Feillər üçün də eyni sözü demək mümkündür: götür-, gəl-, keçir-, düşün-, çap-, bas-tır- və s.

Karaim dilinin sintaktik quruluşuna nəzər saldıqda bir çox fərqli məqamlara rast gəlirik ki, onların bir çoxu slavyan dillərinin təsiri ilə dəyişmişdir. Digər türk dillərində az-az rast gəldiyimiz "inversiyacümlədə söz sırasının pozulması" karayca üçün təbii haldır: başı atının - atın başı, Navilerin asıra isandırtın ulusunnu-"Peyğəmbərlərin vəsiyyəti ilə inandırdın" və b. Bəzən inversiya hadisəsini ibrani yazı dilinin təsirinə nəticəsi olaraq da qəbul edirlər.

Karayca türk dillərinin qıpçaq qrupuna daxil olsa da, zənnimcə, oğuz qrupuna aid olan dillərin nümayəndələri tərəfindən də rahatlıqla anlaşıla bilər, məsələn:

"Qızım sana eytem, kelinim sən eşit", yəni "Qızım sənə deyirəm, gəlinim sən eşit".

Əlbəttə, karaim dilinin fonetik, leksik, xüsusən, sintaktik quruluşunda digər türk dillərlə müqayisədə meydana gələn xeyli fərq göstərmək olar, lakin bunlar bütövlükdə ayrı bir tədqiqat və məqalənin mövzusu deyildir.

Karaim ədəbiyyatı ilə bağlı əl-mizdə zəngin mənbələr olmasa da, atalar sözləri, məsələlər, nəğmələr, tapmacalar və s. bu xalqın ədəbi təfəkkürünün heç də ümumtürk ədəbi düşüncəsinə yad, yaxud uzaq qalmaq olduğunu sübut etməkdədir. Əlbəttə, hər bir xalqın ədəbiyyatına, bədii yaradıcılıq nümunələrinin yaranmasına bir çox amillərin təsiri vardır. Karaylar türkdür, bu o deməkdir ki, qəhrəmanlıq və bəhadrılıq motivi əsərlərində əsas xətt olaraq keçir. Bundan əlavə, ümumtürk düşüncəsinə görə, qutsal və çox əhəmiyyətli bir canlı olaraq qəbul edilən at Karay atalar sözlərinə də yansımışdır: "Atın yanına eşək bağlasan, at da eşək bolur"; "El atına bingən çüser"; "Bir atın hayrına bin at suv içər" və s.

Son olaraq deyək ki, karaimlərlə bağlı tədqiqatların azlığını nəzərə alaraq, zəngin dilləri, ədəbiyyat nümunələri və köklü mədəniyyətləri olmasına baxmayaraq, tarix mənzərəsindən təcridən silinməkdə olan bu xalq oxuculara tanışmaq məqsədilə bu məqalə hazırlanmışdır. Ümid edirik ki, bu işiqəmətdə araşdırmalar artacaqdır.

Xəzərlərin yadigarları - Karaimlər



Tarix səhnəsində karaimlər

əksinə olduqca təbii qəbul edilir. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, həm linqvistik, həm dini, həm də tarixi dəlillər bizi karaimlərin kökü ilə bağlı xəzərlərə aparıb çıxarırlar.

Karaimlərin dəqiq olaraq tarix mənzərəsində nə zaman göründükləri bəlli deyil, buna baxmayaraq Litva, Qafqaz və hətta Azərbaycana 14-cü əsrin sonlarında gəldiklərini bilərik. Eyni zamanda Böyük Litva knyazlığının hersoqu Vitovt karayları ömək vətəndaşlar olaraq qəbul etmiş, onlara torpaq payı verərək ölkənin sərhəd ərazilərində yerləşdirmişdir. Bu həm də tarixən tez-tez şahid olduğumuz qorunma strategiyasına uyğun olaraq atılmış addım idi. XX əsrdə isə karaimlər arasında ayrılma və dağılmalar başlanmış, əsasən Rusiya və Polşa ərazisinə köç edən türk mənşəli bu xalqın sayında azalmalar özünü göstərmişdir. Bununla bağlı dildə də müəyyən boşluqlar meydana gəlmiş, nəticədə karayların bir çoxu rus dili başda olmaqla digər yad dilləri öz ana dilləri olaraq qəbul etmişlər. 2-ci Dünya Müharibəsi illərində də karaimlər yəhudi olduqları zənn edilərək başlanğıcda almanlar tərəfindən məhv edilmək təhlükə,

cü, arıçı və sair. Türklər üçün qutsal hesab edilən at karaimlərin dənanc sistemində özünü qorumaqdadır.

Karaimlərin bugünkü sayları azdır, saylarının azalmasına səbəb olaraq köçlər, erimə prosesi göstərilir. Bu da karaycanı yox olmaq təhlükəsinə aparır, hazırda bu dil "ölmək üzrə olan dillər" içindədir. Karaim dilində danışanların bugünkü sayları YUNESKO-nun Dünya Dilləri atlasında cəmi 99 nəfər göstərilir. Xüsusən, gənc nəsillə demək olar ki, ana dili olan karaycandan imtina etmiş və digər slavyan dillərinə üz tutmuşdur. Üstəlik türk dünyasında, habelə Azərbaycanda bu xalq, onun dili çox az tədqiqatçı tərəfindən araşdırılmış, əsasən Avropa və rus alimləri bu məsələ ilə dərinlən və ətraflı şəkildə məşğul olmuşdur.

Karaimlərin dini inancı

Məqalənin əvvəlində də qeyd etdiyimiz kimi, karaimlər musəvilik inancına sahibdir və bəzən "kara", yəni "çağırın, səsləyən" mənası adlarının da "çağırışçı", "missioner" kökenli olduğunu qeyd edirlər. Bəzi

de adlandırılır və bir müddət sonra bu ad etnonim və etnotoponimə çevrilir. Bu məzhəbin fərqli yönərlərindən biri də Musa ilə bərabər, həm İsa, həm də Məhəmmədi peyğəmbər olaraq qəbul etməsindədir. Eyni zamanda müqəddəs ocaqlara və ziyarətgahlara ayaqqabısız girmək, bu yerləri təmiz saxlamaq bizi İslamı xatırladan qaydalarandır. Oruc tutmaq, zəkat vermək kimi inanclarla sahib olan bu türk-mənşəli xalq, həmçinin insanın etdiyi bütün əməllər qarşılığında müqafat və ya cəza alacağına inanmırlar. İslamda geniş yayılan "qiyamət günü" inancıyla bərabər, ölümlərini də üz Qüds şəhərinə (bu şəhər onlar üçün müqəddəs hesab olunur) doğru dəfn edirlər.

P. Qolden qeyd edir ki, xəzərlərin yəhudiləyi karaylardan fərqli olmuşdur. Belə anlaşılır ki, xəzərlər karaim inancına sahib olmamışdır. X əsrdə yaşamış Məsudinin qeydlərinə əsasən Xəzərlərdə ümumiyyətlə dövlət dini olmadığını görmək mümkündür.

Digər dinlərlə, xüsusən, İslamla bu qədər iç-içə olmaları səbəbilə günümüzdə onları yəhudi hesab etməyənlərin də sayı çoxdur, bu dinin kəskin sərhədləri və qapalı inanc sisteminin karaimlər tərəfindən bir qədər şaxələndirilməsi birmənalı qəbul edilmir və karaizmin ayrı bir din, ayrı məzhəb olması fikri üzərində daha çox durulur. Məşhur səyyah Övliya Çələbi "Səyahətname"də yazır: "Digər məzhəbdən olan yəhudilər karani məzhəbini sevmirlər...Tatarca danışırırlar... Şapka taxırlar... Tatarlara xas bə-

yib. Karaimlər son zamanlara qədər dini yazıları üçün (dini öyütlər, ilahilər, dualar və s.) ıvrit yazısından istifadə ediblər. Ən qədim karaimcə mətnlər 16-18-ci əsrlərə aiddir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən etibarən isə Polşa karaimləri latın əlifbasından, Rusiya karaimləri isə kiril əlifbasından istifadə ediblər.

XX əsrə qədər özünü qoruyub saxlayan karaim dili bu gün artıq yox olmaq üzrədir, belə ki, karaimlərin çoxu rus, ukrayn, polyak dillərində danışır və ana dilləri itir, hətta ad və soyadlarında da getdikcə yadlaşma prosesi özünü açıq-aydın göstərir. Digər tərəfdən ədəbi dilləri olmadığından məskunlaşdıqları ölkələrin ədəbi dilindən istifadə edirlər.

Buna baxmayaraq atalar sözü, məsəl və folklor nümunələrinə nəzər saldıqda görürük ki, bu dil özündə əski türkcənin bir çox fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamağı bacarmışdır. Bununla yanaşı, karaycanda slavyan dillərinin, xüsusən Ukrayn dilinin təsiri açıqca görmək mümkündür, məsələn müasir karaim dilində vurğu praktik şəkildə sözün müxtəlif hecaları üzərinə düşür və güman edilir ki, bu məzhəb slavyan dillərinin təsiri ilə meydana çıxmış bir xüsusiyyətdir. Əlbəttə, eger daha dərin nəzər salsaq, təkə fonetika deyil, eyni zamanda sintaksisdə (sözlərin əlaqələnməsi baxımından), morfologiyada (sözönlərinin işlədilməsi) və leksikada (peşok, rosa, skala və s.) da belə nümunələrə rast gələ bilərik. Lakin